

RUS BƏDİİ ƏDƏBİYYATININ TƏRCÜMƏSİ VƏ NƏŞRİ TARİXİNDƏN(1920-ci ilə qədər)

Mehrəliyeva Nailə Müzəffəq qızı
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rus bədii ədəbiyyatının tərcüməsi və nəşri tarixindən (1920-ci ilə qədər)
Xülasə: Məqalədə ölkəmizdə 1920-ci ilə qədər rus bədii ədəbiyyatının tərcümə məsələləri işıqlandırılmışdır. Bu tərcümələrin həyata keçirilməsində iştirak edən Azərbaycanın tanınmış tərcüməçiləri də tədqiqata cəlb edilmişdir. Həmçinin burada rus bədii ədəbiyyatının nəşri tarixi araşdırılmış bir çox maraqlı faktlar üzə çıxarılmışdır. Məqalədə ümumilikdə tərcümə məsələləri ilə bağlı da maraqlı məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Перевод и печать русской художественной литературы (до 1920 г.)
Резюме: В статье рассматриваются вопросы перевода русской художественной литературы до 1920 года в нашей стране. В данном исследовании дана информация об известных азербайджанских переводчиках, участвующих в реализации этих переводов. Также здесь была исследована история публикации художественной русской литературы и многие интересные факты были раскрыты. В статье также можно приобрести интересную информацию о проблемах перевода.

Translation and printing of Russian art literature (until 1920)

Summary: The article deals with the translation of Russian literature until 1920 in our country. Famous Azerbaijani translators involved in the implementation of these translations are involved in the given research. Additionally, the history of the publication of Russian literature was investigated here and many interesting facts were revealed. The article also allows you to purchase interesting information about translation problems.

Açar sözlər: tərcümə, tərcüməçi, rus bədii ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı, uşaq ədəbiyyatı, nəşriyyat, jurnal.

Ключевые слова: перевод, переводчик, русская художественная литература, азербайджанская литература, детская литература, издательство, журнал.

Key words: translation, translator, Russian literature, Azerbaijani literature, children's literature, publishing house, magazine.

Giriş. Keçmiş sovet ittifaqına daxil olan respublikaların, o cümlədən Azərbaycan respublikasının ədəbiyyatının inkişafında rus ədəbiyyatının rolu xüsusilə böyükdür. Sovetlər dönəmində dövlət rəhbərliyi və qayğısı ilə inkişaf edən bədii ədəbiyyat böyük rus xalqının fəal köməyi, xüsusən rus dilinin bəynəlxalq qüdrəti sayəsində milli çərçivələri qırır, ümumxalq malı olur. Ayrı-ayrı xalqların yaratdığı, o cümlədən Azərbaycan xalqının gözəl sənət əsərləri rus dili vasitəsilə müxtəlif dillərə tərcümə olunur, xalqlar bu zəngin ədəbiyyatla öz milli ədəbiyyatları kimi yaxından tanış olurlar.

Buna görə də dünya xalqlarının milli mədəniyyətində tərcümə ədəbiyyatı çox mühüm sahələrdən birini təşkil edir. Tərcümə ədəbiyyatı xalqlar arasında ki mədəni əlaqələrin sıxlaşmasına səbəb olur, onların dostluq və əməkdaşlığını daha da möhkəmləndirir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatının elə görkəmli nümayəndələri vardır ki, onların əsərləri rus dilinə tərcümə olunandan sonra bir çox xarici dillərə də tərcümə edilmişdir. Rus bədii ədəbiyyatı daim Azərbaycan oxucularının rəğbətini qazanmışdır. Onlar daim Mayakovskinin, Furmanovu, A.Ostrovski, A.Tolstoy, Makarenkonu, Tixonovu, Surkovu, Simonovu, Tvardovskini, Pavlenkonu, K.Fedvini, B.Polevoyu, Babaevskini və başqalarını öz doğma yazıcıları kimi sevir və müaliə edirlər.

L.N.Tolstoyun “Qafqaziya əsirləri” adlı əsəri Əli Fəhmi tərəfindən 1912-ci ildə doğma dilimizə çevrilmişdir.

Məsələnin qoyuluşu. Qeyd etmək lazımdır ki, Tolstoy qələminin qüdrəti, onun sənətkarlığı hələ keçən əsrdən Azərbaycanın S.M.Qənizadə, F.Köçəri, R.Əfəndiyev və başqa müəllim və şairlərinin diqqətini özünə cəlb etmişdi. Bir çox azərbaycanlının böyük yazıçı ilə məktublaşması, bu və ya digər əsərinin tərcüməsinə ədibdən icazə almaları məlum faktlardır. Hələ keçən əsrin axırlarında Tolstoyun “Əvvəlinci şərəbçi” pyesi Sultan Məcid Qənizadə tərəfindən tərcümə edilmişdir [7, 11].

Şair Abbas Ağa Nazir Tolstoyun “İnsana çoxmu yer lazımdır?” əsərini nəzmlə tərcümə etmək üçün müəllifin icazəsini almışdır. Hələ keçən əsrdə L.N.Tolstoyun “Yeni əlifba” kitabına daxil olan kiçik hekayələrlə S.Ə.Şirvaninin tanış olduğunu deyə bilərik. Tolstoyun dərsliyindən xəbərdar olan S.Ə.Şirvani “Siçan və balası” təmsilində eynilə Tolstoyda verilən əhvalatı nəzmə çəkmişdir. “Xoruz və çaqqal” təmsilində də eyni hadisələr tülkü ilə tetra quşu arasında baş verir. Fərq təkəə ondadır ki, Seyid Əzim “Xoruz və çaqqal”ın axırında ona daha ciddi mənə vermiş, dini və din xadimlərini ələ salmışdır. Tolstoyun əsərindəki tülkü itin adını eşitcək qaçır. Seyid Əzimdə isə çaqqal itin gəlməsini xoruzdan eşidən kimi dəstəməz almaq bəhanəsilə əkilir [7, 11-12].

Yaxud Sabirin “Yalançı çoban”ı eynilə Tolstoyun “Birinci sinif üçün qiraət kitabı”nda verilən “Yalançı” hekayəsini nəzmlə deyilmiş formasıdır. Həmçinin Sabirin “Qoca bağban” şeiri də Tolstoyun “Yeni əlifba” kitabında kiçik oxu materialı kimi verilmişdir. Hər ikisindən çıxarılan əxlaqi nəticə də eynidir [7, 12].

XX əsrin əvvəllərində, xüsusilə 1905-ci il birinci rus inqilabından sonra, yəni Azərbaycanda yeni ədəbiyyatın və jurnalların yarandığı illərdə L.N.Tolstoyun bir sıra əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilib, ayrıca kitab halında buraxılmışdır. Bunlardan başqa böyük rus yazıcısının bəzi əsərləri də Bakıda çıxan jurnallarda çap edilmişdi [7, 12].

1907-ci ildən başlayaraq L.Tolstoyun Bakı nəşriyyatlarında 15-dən artıq kitabı Azərbaycan dilində çapdan buraxılmışdır: “İnsana çoxmu yer lazımdır?”, “Bir-birinizə məhəbbət ediniz” (tərcümə edən: Qafur Rəşad Mirzəza-

də), "Tanrıyamı, yaxud qaranamı xidmət etməlidir?" (tərcümə edən: Ə.A.Həsənzadə), "Allah həqiqəti görər, tez aşkar etməz" 1909-cu il çapını müəllim Ağahəsən Güləhmədov tərcümə etmiş və "Kaspi" mətbəəsində çap etdirmişdir. 1912-ci ildə isə Rəsulbəy Tahirov tərəfindən "Allah haqqı görər, amma tez aşkar etməz" adı ilə tərcümə olunmuş və Həşimbəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində çap edilmişdir [7, 12].

L.N.Tolstoyun Azərbaycan dilinə tərcümə edilən ilk böyük həcmli əsəri "Əvvəlinci şərabçı"dır. Bu əsərin Azərbaycanda tamaşaya qoyulmasında, kitab halında yayılmasında azərbaycanlı-ziyalıların və xüsusilə əsərin tərcüməçisi yazıçı-müəllim S.M.Qəniyənin xüsusi rolu olmuşdur. Tərcüməçi S.M.Qəniyə kitabı yazdığı geniş müqəddimədə oxucuya istiqamət verir, Şərqi ən böyük alim və filosofların, ədəblərinin fikirlərindən istifadə edərək Tolstoyun əsərlərinin bədii dəyərini geniş şərh edir [37, 12].

L.N.Tolstoy Azərbaycanda ən çox yayılan və sevilən rus sənətkarlarından...Azərbaycan dilinə L.N.Tolstoyun ilk dəfə uşaq hekayələri tərcümə olunub nəşr edilmişdir. Azərbaycanda ilk ibtidai dərsləklərin yaranmasında, Azərbaycan uşaq bədii əsərinin təşəkkülündə Tolstoyun uşaq əsərlərinin mühüm rolu olmuşdur [8, 51].

Azərbaycan məktəbləri üçün ilk dəfə yazılan dərslək "Vətən dili"dır. Dərsləyin I hissəsi 1882-ci ildə Tiflisdə "Kəşkül" mətbəəsində nəşr edilmişdir. Həmin kitaba on yeddi hekayə salınmışdır ki, bunlardan dördü L.N.Tolstoydan tərcümə edilmişdir. Sonralar hazırlanan "Vətən dili" dərsləyinin II hissəsində (Tiflis 1888-ci il) Tolstoydan edilən tərcümələrin sayı 10-a qaldırılmışdır. Bu kitablardan sonra Azərbaycan dərsləklərinə L.N.Tolstoyun uşaq hekayələrinin daxil edilməsi ənənə şəklini almışdır [8, 51-52].

...Birinci dünya müharibəsi zamanı Azərbaycanda L.N.Tolstoyun "Cümləmizin allahı birdir", "Üç sual", "Bir-birinizə məhəbbət ediniz", "Əhadisi-qüdsiyyə", "Zəruri-təbəddülət", "Ehtirafı sölə ikən xamuş etməsən, daha söndürə bilməzsən", "İnsanlar nə ilə yaşayırlar", "İlyas", "Dirlik yolu", "Etiraf" kimi mürəttəb ruhlu əsərləri tərcümə olunub, geniş yayılıb deyər onların bəzisi qəzet və jurnal səhifələrində, bəziləri isə ayrıca kitabça halında bir neçə dəfə çap olunmuşdur [8, 52].

"İlyas" hekayəsi təkcə Tolstoy irsini, onun həyatını dərk etmək nöqtəyindən deyil, həm də müasir insanın, bizim hər birimiz həyatın fəlsəfəsini bəndə kimi Allah qarşısında borcumuzu və varlığımızın mənasını anlamaqda ibrətamiz əhəmiyyət daşıyır.

1909-cu ildə Ağalı Cavadzadə (Rəqib) həmin qəbildən olan "Üç sual" hekayəsini özünün yararsız mövzuları ilə nəşr etdirmişdir. 1910-cu ildə "Səda" qəzetində L.N.Tolstoyun ingilis dilindən tərcümə edilən "Məhəmmədin Qurana daxil olmamış hədisləri" adlı kitabı yazdığı müqəddimə və kitabdakı hədislər çap olunmuşdur [8, 52].

1912-ci ildə Bakıda ədibin belə xarakterli "Dörd hekayə" kitabı çap olunmuşdur.

1914-cü ildə "İqbal" qəzetində Tolstoyun "Etiraf" adlı əsəri nəşr edilmişdir. Məlumdur ki, L.N.Tolstoy mürtəce fikirlərinin təliminə "Etiraf"la başlamışdır. Bu əsərdən sonra o, həmin fikirləri müntəzəm yaymış və təbliğ etdirmişdir. Ədibi o vaxtlar hər yerdə təbliğ edənlər çox halda bu əsərə əsaslanmışlar. "Etiraf" əsərini Azərbaycan dilinə M.Ə.Rəsulzadə tərcümə etmişdir [8, 52].

Böyük sənətkarın Azərbaycan dilinə tərcümə olunan ilk sərbəlləşən əsəri "İnsana çoxlu torpaq lazımdır" hekayəsidir. 1894-cü ildə onu A.Əfəndiyev, 1908-ci ildə Abdulla, Həşim və Tağı adlı üç şagird, 1909-cu ildə Abbas Ağaqayıbov (Nazir) tərcümə edib nəşr etdirmişlər. Ədibin bu qəbildən olan "Yumurta boyda buğda dənəsi" (1903) adlı hekayəsinin isə Abbas Minasazov tərcümə edib nəşr etdirmişdir [8, 53].

1904-cü ildə C.Məmmədquluzadə Tolstoyun "Zəhmət, ölüm və naxoşluq" hekayəsini tərcümə edib "Şərqi-Rus" qəzetində nəşr etdirmişdir.

Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda L.N.Tolstoyun "Baha oturur" (1910), "Allah haqqı görər, amma tez aşkar etməz" (1906; 1908; 1910; 1912); "Fransuza", "Fəhlə Yemelyan və boş baraban" (1912), "Zavallı insanlar" (1914) və s. bədii əsərləri tərcümə olunub müxtəlif vaxtlarda nəşr olunmuşdur.

Eyni zamanda inqilabdan əvvəl yazıcının mövzusunun Qafqaz həyatından götürdüyü "Qafqaz əsiri" hekayəsi ilk dəfə, "Hacı Murad" povestinin isə bir hissəsi tərcümə edilib Azərbaycan dilində nəşr edilmişdir.

İnqilabdan əvvəl L.N.Tolstoyun Azərbaycan dilinə bir sıra publisist məqalələri də tərcümə olunub nəşr edilmişdir. "Tanrıyamı, yoxsa Qaranamı xidmət etməlidir" (1907), "Kişinin və övrətin vəzifələri" (1907), "Biz nə etməliyik" (1908), "Bu doğrudanmı belə olmalıdır" və s. məqalələri buna misal ola bilər [285, 53].

L.N.Tolstoy əsərlərinin Azərbaycan dilində geniş vüsətlə çapı müharibədən sonrakı dövrə aiddir. Ədibin Ə.Babayeva tərəfindən tərcümə edilmiş "Kiçik hekayələr" kitabı 15 min tirajla 1945-ci ildə "Uşaqgəncnəşr" tərəfindən çap edilmişdir [285, 55].

L.N.Tolstoyun dünya şöhrəti qazanmış "Hərb və sülh" romanının 4 cildə Azərbaycan dilində nəşrinə 1948-ci ildə başlanmış, 1953-cü ildə isə sonuncu cildi oxuculara çatdırılmışdır. Bu gözəl əsər "Azərnəşr" tərəfindən yüksək poliqrafik tərtibatla, qalın karton cildə, şəkilli və əsərin məzmununu əks etdirən gözəl illüstrasiyalarla nəfis şəkildə nəşr edilmişdir. "Hərb və sülh" romanının I cildi M.Arifin tərcüməsi ilə 15 min tirajla 1948-ci ildə, II cildi 1951-ci, III və IV cildlər isə 1953-cü ildə nəşr olunmuşdur [8, 55].

Məhz bəhs olunan illərdə ədibin "Anna Karenina" romanının 4 cildə Azərbaycan dilində cəmi bir ildə (1950) "Uşaqgəncnəşr" tərəfindən çap olunması, dahi rus klassiki L.N.Tolstoyun yaradıcılığına Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinin verdiyi yüksək qiymət idi. "Anna Karenina" romanını Ə.Məmmədşanlı və C.Məcnunbəyov tərcümə etmişlər. Göründüyü kimi az müddətdə, gözəl tərtibatla ədibin iki böyük əsəri Azərbaycan dilində birlikdə 100 min tirajla çap

olunmuşdur. Bütün bunlar Azərbaycan ədəbiyyatının rus klassiki L.N.Tolstoy yaradıcılığı ilə qırılmaz tellərlə bağlı olduğuna əyani sübut idi [8, 55].

1951-ci ildə L.N.Tolstoyun "Dirilmə" romanı da Azərbaycan dilində 2 cildə "Uşaqgəncnəşr" tərəfindən, hər cildi 10 min tirajla nəşr edilmişdir. Romanı M.Rəfili, C.Məcnunbəyov və M.Rzaquluzadə tərcümə etmişlər [8, 55].

Bu illərdə ədibin "Kiçik hekayələr" kitabı (kitaba "Bulka – Şir və küçük – Köpək bahçı – Tullanma – Pişik balası – Yanğın iti – Fil-Qaranquş" və s. uşaq hekayələri daxil idi) 10 min tirajla (1950), "Sevastopol hekayələri" 10 min tirajla (1953), "Uşaqlıq və ilk gənclik" 10 min tirajla (1955) "Uşaqgəncnəşr" tərəfindən nəfis şəkildə çap olunmuşdur.

1956-1965-ci illərdə L.Tolstoyun Azərbaycan dilində 5 adda 90 min tirajla kitabı nəşr olunmuşdur. Ədibin S.Rzayevanın tərcümə etdiyi "Balacalar üçün hekayələr" 30 min tirajla (1956), M.Hacıyevin tərcümə etdiyi "Aelita" 15 min tirajla (1956), C.Məcnunbəyovun tərcümə etdiyi "Gənclik" 15 min tirajla (1956), M.Əfəndiyevin tərcümə etdiyi "Hacı Murad" povesti 20 min tirajla (1959), M.Rzaquluzadə və Y.Əzimzadənin tərcümə etdikləri "Baldan sonra" 10 min tirajla (1960) "Uşaqgəncnəşr" tərəfindən gözəl tərtibatla nəşr edilmişdir [8, 55].

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış əvəzsiz söz ustası olan L.N.Tolstoyun mədəniyyət və ədəbiyyat xadimlərimizlə birbaşa ünsiyyəti və yazışmaları, onun Şerq mədəniyyətinə, islama və müqəddəs "Quran" a münasibəti, qafqazlıların Rusiya imperiyasına qarşı əzmkarlıqla duruşunu əks etdirən məşhur "Hacı Murad" povestinin ortaya çıxması faktı hələ ötən əsrin 80-ci illərindən etibarən L.N.Tolstoyun əsərlərinin dilimizə tərcüməsi və nəşri ilə nəticələnməmişdi.

...L.N.Tolstoyun zəngin və maraqlı həyatı, realist əsərləri uzun müddətdir ki, ədəbiyyatşünasları, yazıçı və alimləri, o cümlədən Azərbaycan maarifçi ziyalılarının, xüsusilə müəllim və yazıçıların diqqətini cəlb etmişdir. Bu baxımdan Ə.Tağıyevin "L.Tolstoyun pedaqoji görüşləri" (1957), A.Alməmədovun "L.N.Tolstoy və Azərbaycan ədəbiyyatı" (1972), Ə.Bağirovun "L.N.Tolstoy və Azərbaycan" (1974) nəşr olunmuş elmi-tədqiqat xarakterli kitabları məhz Tolstoy yaradıcılığına böyük rəğbətin təmsalidir [8, 55-56].

Bütün bunlarla yanaşı – müəllim və başqa ziyalılarımız dövrü mətbuat səhifələrində L.N.Tolstoyun əsərləri, həyatı haqqında onlarca məqalə dərc etdirmişlər.

1965-1975-ci illərdə Azərbaycan dilində L.N.Tolstoyun əsərləri nisbətən az nəşr nəşr olunmuşdur [8, 56].

1975-ci ildə "Azərənşr" böyük yazıçı L.N.Tolstoyun 14 cildə seçilmiş əsərlərinin nəşrinə başlamışdır. Bu nəşr ədibin yaradıcılığının daha çox hissəsi ilə Azərbaycan oxucularını təmin etməyə imkan verəcəkdir. Həmin il nəşriyyat C.Məcnunbəyovun tərcüməsi ilə 1 cildi 20 min tirajla çap etmişdir. Birinci cildə "Uşaqlıq" və "İlk gənclik" daxil edilmişdir. Nəşriyyat 1976-cı ildə II və III cildləri, 1977-ci ildə isə IV və V cildləri nəşr etməyi planlaşdırmışdır. Nə-

dənsə II cild yalnız 1977-ci ildə 20 min tirajla nəşr edilmişdir. II cildə "Hərəkət və Sülh" romanının bir hissəsi daxildir [8, 56].

Bəhs olunan illərdə ədibin uşaqlar üçün yazdığı məşhur "Üç ayı" nağılı 25 min tirajla (1975), "Şir və it" 15 min tirajla (1976) "Gənclik" nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuşdur [8, 56].

Göründüyü kimi, L.N.Tolstoyun bir çox əsərləri, xüsusilə uşaq hekayələri dəfələrlə, "Dirilmə" romanı və "Hacı Murad" povesti isə iki dəfə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur [8, 56].

Ümumiyyətlə, 1920-1977-ci illər ərzində böyük rus yazıçısı L.N.Tolstoyun Azərbaycan dilində 39 adda 399 min 500 tirajla kitabı nəşr olunmuşdur [8, 56].

Məsələnin həlli. Hansı yol ilə bədii tərcümə Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbi dilinin inkişafına kömək edir? Söz yox ki, bədii tərcümədə ən yaxşı üsul olan yaradıcılıq, sənətkarlıq yolu ilə. Çoxdan sübut olunmuşdur ki, bədii tərcümə işi yaradıcılıq işidir. Bunu necə başa düşmək lazımdır? Axı tərcüməçi müəyyən bir müəllif və əsərlə əlaqədardır, tərcüməçinin qarşısında yüksək bədii qiymətə malik kimi bir əsər vardır, o, orijinala tabedir, ondan aslıdır, sərbəst hərəkət edə bilməz. Belə olan surətdə tərcüməçini necə yaradıcı və sənətkar hesab etmək olar? Onun sənətkarlığı, yaradıcılığı nədən ibarət olmalıdır?

Yaradıcı tərcüməçidə iki xüsusiyyət olmalıdır. Əvvəlcə, o, öz işini ürək-dən sevməli, onu ehtirasla, ilhamla görməlidir. Tərcümə etdiyi əsərə və onun müəllifinə laqeyid, soyuqqanlı olmamalıdır. Əsərini tərcümə etdiyi yazıçı ilə öz arasında daxili təmas nöqtələri tapmalı, məhz bu yazıçını və onun bu əsərini tərcümə etmək həvəsini və ilhamını özümdə yaratmağa müvəffəq olmalıdır.

Tərcümə işini ehtirasla, ilhamla görmək – yaradıcı tərcüməçi üçün mühüm şərtədir. Lakin bu yeganə şərt deyildir. İkinci daha mühüm bir şərt var ki, o da tərcüməçinin öz işinə yüksək bir şüurda, sənətkarlıq məsuliyyəti və tələbi ilə yanaşmasıdır. Əgər tərcüməçi götürdüyü əsərin tərcüməsinə bir yazıçı kimi yanaşırsa, onun yaradıcılıq zəhmətinə də qatılmalıdır. Hər bir yazıçı öz əsərini yazmağa başlamadan əvvəl onun materialını toplayıb, planını tutduğu kimi, tərcüməçi də əsəri tərcüməyə başlamadan əvvəl onu diqqətlə öyrənməli; yaradıcılıq nöqtəyi-nəzərindən tədqiq etməlidir. Yəni qarşısındakı yazıçının sənətkarlıq prinsipləri ilə, tərcümə ediləcək əsərinin məzmunu, ideyası, üslubu, bədii xüsusiyyətləri, obrazları ilə yaxından tanış olmalıdır.

"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti redaksiyasında tərcümə məsələlərinə həsr edilmiş (15 mart 1975-ci il) axırını söhbətdə akad.A.Axundov bədii tərcümə ilə məşğul olanları iki qismə ayırmışdır: sənətkar tərcüməçilər, bir də peşəkar tərcüməçilər. Sənətkar tərcüməçi deyəndə o, xüsusi bədii yaradıcılıq istedadı, yüksək yazıçılıq, şairlik qabiliyyəti olanları; peşəkar tərcüməçi deyəndə isə ümumiyyətlə, dilləri bilən, lakin özləri bədii əsərlər yazmaqla az məşğul olan, yaxud heç məşğul olmayan mütəxəssisləri nəzərdə tutur. A.Axundovun bölgüsü haqiqəti əks etdirməkdədir.

Tərcüməçiləri üç qrupa bölənələr də vardır:

1) alim-tədqiqatçı tərcüməçilər, başqa sözlə sənətkar tərcüməçilər;

- 2) peşəkar tərcüməçilər;
- 3) müxtəlif dilləri bilən tərcüməçilər.

Məlumdur ki, sənətkar tərcüməçi tərcümə etdiyi əsərin mənsub olduğu xalqın dilini, ədəbiyyat tarixini, həyat tərzini, millət kimi formalaşma tarixini lazımi səviyyədə bilir. Belə tərcüməçilərin əməyi həmişə səmərəli olmuş, yaxşı nəticələr vermişdir.

Müxtəlif dilləri (3-4 dili bilənlər) bilən tərcüməçilər də tərcümə sənətinə də xüsusi yer tuturlar.

Doğrudur, bizdə tərcümə işinə əlavə və yüngül bir gəlir mənbəyi kimi baxan, qabağına gələn əsəri birinci sətrindən o yana oxumamış tərcüməyə başlayanlara da rast gəlmək olur. Bunun nəticəsində bəzən lazımsız tərcümələr də əmələ gəlir. Ancaq biz belə halları tənqid edirik və ümumi iş üçün səciyyəvi hesab etmirik.

Yaradıcı tərcüməçi bizdə ideal deyildir, belələri vardır və onların sayı getdikcə artmaqdadır.

Cəfər Cabbarlının vaxtilə, Şekspirdən etdiyi tərcümələrə belə yaradıcı sənət kimi yanaşdığı bizə çox yaxşı məlumdur. "Hamlet" in tərcüməsi üzərində Cabbarlı xüsusi bir sənət əsəri yaratmışdır.

Səməd Vurğun da "Evgeni Onegin" romanını yaradıcı, sənətkar bir şair kimi, böyük rus şairinin ölməz əsərini yaşayaraq, duyaraq tərcümə etmişdir. "Evgeni Onegin" Puşkinin gözəl, realist, eyni zamanda tərcümə cəhətindən ən çətin əsəridir. Əlbəttə, şair buna gərgin bir yaradıcılıq əməyi nəticəsində müvəffəq olmuşdur. Lakin iş yalnız burada deyildir. Əsl yaradıcılıq işi orasıdır ki, Səməd Vurğun Puşkinin poeziyasını, onun məna gözəlliyini, şairin əks etdirdiyi zəngin həyat lövhələrini, canlı və real dialoqları, yaratdığı insan xarakterlərini, təsvir etdiyi təbiət mənzərələrini, lirik haşiyələrdə verdiyi mühakimələri, qüvvətli realist detalları gözəl və sadə Azərbaycan dilində əks etdirə bilmişdir.

Mirzə İbrahimovun rus və Qərb ədəbiyyatından bir sıra gözəl tərcümələri vardır. Bunlardan ən təzəsi Çernişevskinin "Nə etməli?" romanıdır. "Nə etməli?" həm öz mövzu, ideyası və həm də bədii xüsusiyyətləri etibarilə fərqlənən bir romandır. Tərcüməçi bu xüsusiyyətləri öyrənmiş və romanı müvəffəqiyyətlə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. O, qətiyyətlə orijinalın hərfinə əsir olmamış, mexaniki tərcümədən çəkinmişdir. Elə buna görə də, romanın tərcüməsi çox təbii, aydın, xüsusən dialoqları real və həqiqi çıxmışdır.

Bizdə, nəsr əsərlərinin tərcüməsində də bir böyük nöqsan vardır ki, o da orijinalın "əsərindən" xilas ola bilməməkdir. Mirzə İbrahimov bu nöqsanı düzəltməyə maksimum dərəcədə çalışmışdır.

Şair Rəsul Rzanın Mayakovskinin əsərlərinin tərcüməsi üzərində yaradıcılıq yolu ilə çalışdığı bizə məlumdur. Mayakovski poeziyasının ideal zənginliyini və forma yeniliyini Azərbaycan oxucularına mümkün qədər orijinala müvafiq bir şəkildə çatdırmaq üçün şair bütün yaradıcılıq imkanlarından istifadə etmişdir. Rəsul Rza Mayakovskinin poeziyasını yaxşı bilir, onun yaradıcılıq prinsipi ilə, sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə tanışdır. İllərdən bəri Mayakovski ilə

məşğul olan Rəsul Rza böyük şairin sənət laboratoriyasına yol tapmışdır və buna görə də Mayakovskidən etdiyi tərcümələr oxuculara yüksək bədii-ideya təsiri bağışlayır.

Yazıçı Ənvər Məmmədخانlının da tərcümələri müvəffəqiyyətlə, yaradıcı tərcümə hesab edilə bilər. Onun tərcümə etdiyi "Anna Karenina" və Maksim Qorkinin avtobiografik povestləri orijinala yaxın olmaqla bərabər, səlis və təbii bir dilə malikdir.

Yaradıcılıq yolu ilə işləyən tərcümələrdən Beydulla Musayev də qeyd etmək lazımdır. Mümkün qədər mexaniki tərcümədən qaçan, Azərbaycan dilinin təbiiyyətini, gözəlliyini qorumağa çalışan və eyni zamanda tərcümə etdiyi əsərin bədii-ideya məzmununu düzgün ifadə etməyə çalışan Beydulla Musayev ən yaxşı peşəkar tərcüməçilərdəndir. Onun Tolstoydan, Qoqoldan, tatar yazıçısı Bəşirovdan etdiyi tərcümələr buna ən yaxşı misaldır.

Əgər Beydulla Musayev Dostoyevskidən tərcümələrində qəhrəmanların gərgin psixoloji aləmi və dramatik vəziyyətləri ilə bizi sarsıda bilirsə, o məhz yaradıcı tərcüməçidir. Bu sözləri eyni ilə Hüseyn Şərifin M.Qorkidən, M.Mirkişiyevin Ostrovskidən tərcümələri haqqında da demək olar.

Nəticə. Ümumiyyətlə, böyük və qüdrətli rus ədəbiyyatı Azərbaycan xalqının ədəbiyyatını gündən-günə zənginləşdirir, nəinki Azərbaycan xalqının, bütövlükdə bütün xalqların qarşısında yeni-yeni mədəniyyət və sənət abidələri nümayiş etdirir. Tərcüməçilər bu böyük və tükənməz sənət xəzinəsinin ilk təbliğatçılarıdır.

Bədii tərcümə işinə gündəlik paygım artırmaq, tənqidi gücləndirmək, bədii tərcümənin nəzəri problemlərlə məşğul olmaq, nəşriyyatların və redaktorların məsuliyyətini artırmaq, tərcüməçilər arasında təcrübə mübadiləsinə genişləndirmək yolu ilə biz bu sahədəki nöqsanları aradan qaldıra bilməklə bərabər, kitab nəşri, kitab mədəniyyəti, o cümlədən tərcümə işi sahəsində inkişafa nail ola bilirik və olmuşuq da.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. III kitab. Bakı: Qanun, 2004, s.331-375.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 2004-cü il 12 yanvar tarixli sərəncamı // "Xalq qəzeti", Bakı, 2004, 13 yanvar.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 2004-cü il ildə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısı // "Respublika" qəz., 2004, 13 yanvar.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-2006-cı illərdə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında" 2004-cü il 27 dekabr tarixli sərəncamı // "Xalq qəzeti", 2004, 28 dekabr.

5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında" 2007-ci il 24 avqust tarixli sərəncamı // "Xalq qəzeti", Bakı, 2007, 25 avqust.
6. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin Respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında qərarı // "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəz., 1983, 20 may.
7. Alməmmədov A. Lev Nikoloyeviç Tolstoy və Azərbaycan // "Ulduz" jurnalı, Bakı, 1978, №9, s.11-14
8. Süleymanov R.İ. L.N.Tolstoyun əsərləri Azərbaycan dilində // Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya ser. /ADU, Bakı, 1978, №1, s.51-57.